

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

***ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ
ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
ΚΑΙ ΘΡΑΚΗ
3, 1989***

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1992

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	VII
Αγγελική ΚΟΤΤΑΡΙΔΟΥ, Βεργίνα 1989. Ανασκαφή στο νεκροταφείο στα βορειοδυτικά της αρχαίας πόλης	<u>1</u>
Στέλλα ΔΡΟΥΓΟΥ, Το αρχαίο θέατρο της Βεργίνας και ο περιβάλλον χώρος του	13
Χρυσούλα ΣΑΑΤΣΟΓΛΟΥ-ΠΑΛΙΑΔΕΛΗ, Βεργίνα 1989. Ανασκαφή στο ιερό της Εύκλειας	25
Παναγιώτης ΦΑΚΛΑΡΗΣ, Ανασκαφές στην ακρόπολη της Βεργίνας	37
Γεωργία ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-MENTEΣΙΔΗ, Από την ανασκαφική έρευνα στην Αιανή 1989	45
Μαρία ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ, Το μνημειακό πρόπυλο του ανακτόρου της Πέλλας ...	59
Βασιλική ΜΙΣΑΗΛΙΔΟΥ-ΔΕΣΠΟΤΙΔΟΥ, Ανασκαφή στο ανάκτορο της Πέλλας	67
Ιωάννης ΑΚΑΜΑΤΗΣ, Η αγορά της Πέλλας κατά το 1989	75
Μαρία ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ, Από τα νεκροταφεία της Πέλλας	91
Πάυλος ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Η λατρεία της Συρίας Θεάς (Αταργάτιδος) στη Δυτική Μακεδονία	103
Παναγιώτης ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Ο νεολιθικός οικισμός των Γιαννιτών Β	119
Ιωακείμ ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ, Σύνοψις πεπραγμένων της Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων	135
Δημήτριος ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗΣ, Δίον: Ο τομέας της έπαυλης του Διονύσου το 1989	141
Ευτυχία ΠΟΥΛΑΚΗ-ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗ, Τα περιβόλια των θεών	149
Ματθαίος ΜΠΕΣΙΟΣ, Ανασκαφή στο βόρειο νεκροταφείο της Πύδνας 1989	155
Κάτια ΛΟΒΕΡΔΟΥ-ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ, Πρώτες ανασκαφικές έρευνες μέσα στο Κάστρο του Πλαταμώνα 1989	165
Ευτέρπη ΜΑΡΚΗ, Ανασκαφή Κάστρου Πύδνας 1989	177
Θώμη ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΥ, Δοκιμαστικές έρευνες στην Ευρωπό Κιλκίς	189
Κώστας ΚΩΤΣΑΚΗΣ - Στέλιος ΑΝΔΡΕΟΥ, Προκαταρκτικές παρατηρήσεις στις αρχιτεκτονικές φάσεις του οικισμού της Τούμπας Θεσσαλονίκης	201
Κώστας ΣΟΥΡΕΦ, Τούμπα Θεσσαλονίκης: ανασκαφή στην οδό Εμπεδοκλέους	215
Πολυξένη ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ, Ελληνιστικά στοιχεία από ανασκαφές στη Θεσσαλονίκη	227
Γιώργος ΒΕΛΕΝΗΣ - Πολυξένη ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ, Ρωμαϊκό θέατρο στη Θεσσαλονίκη	241

Δέσποινα ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ, Παλαιοχριστιανική αστική οικία στην Πάνω Πόλη της Θεσσαλονίκης	257
Κυριακή ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΟΥ, Ανασκαφή χριστιανικού κοιμητηρίου στην περιοχή του νοσοκομείου « Άγιος Δημήτριος» στη Θεσσαλονίκη .	271
Δημήτρης ΝΑΛΠΑΝΤΗΣ, Η κινστέρνα της οδού Ολυμπιάδος 90 στη Θεσσαλονίκη	283
Νικόλαος ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Πρώτες παρατηρήσεις στην οικιστική του βυζαντινού οχυρού οικισμού στις Ρεντίνας	291
Κατερίνα ΤΣΑΚΑΛΟΥ-ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ, Ανασκαφική έρευνα στο νεκροταφείο της αρχαίας Λητής	307
Μαρία ΤΣΙΜΠΙΔΟΥ-ΑΥΛΩΝΙΤΗ, Τάφοι κλασικών χρόνων στην Επανωμή	319
Μαρία ΠΑΠΠΑ, Οχυρωμένος οικισμός στο Καβαλλάρι	331
Στέλλα ΔΡΟΥΓΟΥ - Ιουλία ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, Όλυθος. Η οικία ΒVII ₁	339
Σοφία ΜΟΣΧΟΝΗΣΙΩΤΟΥ, Νεκροταφείο στον Άγ. Μάμαντα	351
Κώστας ΣΙΣΜΑΝΙΔΗΣ, Ανασκαφές στην Ποτίδαια	357
Ελισάβετ-Μπετίνα ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ, Μακεδονικός τάφος στο Σωλήνα Χαλκιδικής	373
Νίκος ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ανασκαφή βασιλικής στη Νικήτη Χαλκιδικής	381
Ιουλία ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ - Μαρία ΠΑΠΠΑ - Ελισάβετ-Μπετίνα ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ, Ανασκαφές στο Πολύχρονο Χαλκιδικής 1989	391
Ιουλία ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, Ανασκαφή Μένδης 1989	409
Jill CARINGTON-SMITH - Ιουλία ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, Ανασκαφή στον Κούκο Συκιές 1989	425
Αλέξανδρος ΚΑΜΠΙΤΟΓΛΟΥ - Γιάννης ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Οι ανασκαφές στην Τορώνη	439
Γεώργιος ΓΟΥΝΑΡΗΣ - Γεώργιος ΒΕΛΕΝΗΣ, Πανεπιστημιακή ανασκαφή Φιλίππων 1989	451
Ευτυχία ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, Η βασιλική του Μουσείου Φιλίππων. Τα βόρεια προσκτίσματα	465
Λυδία ΚΡΑΝΙΩΤΗ, Αρχαίος αγωγός στο Κεφαλάρι Δράμας	475
Μαρία ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ-ΠΑΤΕΡΑ, Ανασκαφικές έρευνες στις αρχαίες πόλεις Τράγιο και Φάγρητα	483
Olivier PICARD, Ανασκαφές της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής στη Θάσο κατά το 1989	499
Χάιδω ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ, Ανασκαφή Σκάλας Σωτήρος 1989 .	507
Σοφία ΔΟΥΚΑΤΑ - Νίκος ΖΗΚΟΣ - Χαράλαμπος ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ, Σωστική ανασκαφή στο οικόπεδο ανέγερσης του νέου Μουσείου Θάσου	521
Βασίλειος ΠΟΥΛΙΟΣ - Αικατερίνη ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ, Η κλασική κτιριακή φάση στο χώρο ανέγερσης του νέου Μουσείου Θάσου	535
Καλλιόπη ΛΑΖΑΡΙΔΗ, Το γυμνάσιο της Αμφίπολης	547

Χαίδω ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ - Δήμητρα ΜΑΛΑΜΙΔΟΥ, Το ιερό του ήρωα Αυλωνείτη στο Παγγαίο	553
Ευδοκία ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ, Τοπογραφικά προβλήματα στην περιοχή του βόρειου οχυρωματικού περιβόλου των αρχαίων Αβδήρων	569
Τζένη ΤΣΑΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, Η ανασκαφική έρευνα στην αρχαία Μεσημβρία Θράκης κατά το 1989	577
Ντίνα ΚΑΛΛΙΝΤΖΗ, Ανασκαφές στη Μάκρη Έβρου κατά το 1989	587
Νίκος ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ, Ανασκαφή Μάκρης. Ανασκαφική περίοδος 1989	595
Δημήτρης ΜΑΤΣΑΣ - Χρύσα ΚΑΡΑΔΗΜΑ - Ματθαίος ΚΟΥΤΣΟΥΜΑ- ΝΗΣ, Αρχαιολογικές εργασίες Σαμοθράκης 1989	607
Μιχάλης ΤΙΒΕΡΙΟΣ, Από τη νησιωτική κεραμική παραγωγή των αρχαϊκών χρόνων στο βορειοελλαδικό χώρο	615
Παναγιώτα ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, «Πουλί και κλουβί»: Ένα θέ- μα στο παλαιοχριστιανικό ψηφιδωτό της Μαρώνειας. Εικονογρα- φικές παρατηρήσεις	625

A. ΚΟΤΤΑΡΙΔΟΥ

ΒΕΡΓΙΝΑ 1989.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΣΤΑ ΒΔ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΟΛΗΣ

Στα πλαίσια της έρευνας του νεκροταφείου συνεχίστηκε η ανασκαφή στην περιοχή Α του μακεδονικού «τάφου με το θρόνο», όπου σε μια έκταση 200 τ.μ. αποκαλύφθηκαν τέσσερις τάφοι του 5ου αι. π.Χ.

Ο παλιότερος, ένας λακκοειδής, που χρονολογείται στα τέλη της πρώτης εικοσαετίας του αιώνα, παρουσιάζει μερικές αξιοσημείωτες ιδιομορφίες: τα όρια του ευρύχωρου λάκκου δηλώνονταν στην επιφάνεια του εδάφους με ένα χαμηλό ορθογώνιο περίβολο από πώρινους γωνιόλιθους και μεγάλες αδούλευτες πέτρες. Στο εσωτερικό του περιβόλου υπήρχε σωρός από λευκές κροκάλες, ανάλογος με εκείνον που οδήγησε πέρσι στην ανεύρεση του λίγο παλιότερου λακκοειδούς ΛΙΠ¹. Και στις δύο περιπτώσεις ο σωρός ήταν το «σήμα» του τάφου, όμως εδώ, αν κρίνουμε από τον αριθμό των λίθων, ήταν πολύ μεγαλύτερος και περιβαλλόταν από παχιά στρώση καθαρής άμμου. Το βάθος του λάκκου ξεπερνούσε τα 4 μ. και ο πυθμένας του καλυπτόταν από μια πολύ λεπτή (πάχους 0,02 μ.) στρώση κοσκινισμένης άμμου, επάνω στην οποία είχε τοποθετηθεί η ξύλινη σαρκοφάγος, που αν και δε σωζόταν πια, μπορούμε χάρη στη στρωματογραφία να υπολογίσουμε τις διαστάσεις της (μήκος 2,70 μ., πλάτος μεγαλύτερο από 1,40 μ. και ύψος περίπου 0,70 μ.). Στα νότια της σαρκοφάγου είχε αφαιρεθεί ένας πλατύς αναβαθμός (0,50 μ.), επάνω στον οποίο βρέθηκε ένας σιδερένιος τρίποδας, ένας χάλκινος λέβητας, που είχαν πέσει στο πλάι προς τα βόρεια και μια χάλκινη φιάλη. Ένα παχύ στρώμα (0,12 μ.) από καθαρό κάρβουνο σφράγιζε την ταφή, καλύπτοντας τον αναβαθμό και τη σαρκοφάγο και γεμίζοντας τα κενά που έμεναν ανάμεσα στην τελευταία και στα τοιχώματα του λάκκου. Επάνω από το κάρβουνο, η καθαρότητα του οποίου δείχνει ότι δεν πρόκειται για υπολείμματα νεκρικής πυράς, υπήρχε ακόμη μια λεπτή οριζόντια στρώση άμμου, όπως εκείνη του πυθμένα. Όλα αυτά μαρτυρούν μια ιδιαίτερη φροντίδα για την ταφή αυτή, που δεν παρατηρείται στους άλλους λακκοειδείς τάφους που βρέθηκαν ως τώρα στη Βεργίνα. Μετά τη στρώση της άμμου ακολουθούσε το συνηθισμένο γέμισμα από κοκκινόχωμα, χαλίκια και μεγάλες πέτρες, υλικά που απαρτίζουν το φυσικό έδαφος στην περιοχή.

Μέσα στο γέμισμα βρέθηκαν περισσότερες από είκοσι έξι πήλινες κεφαλές φυσικού μεγέθους, που, όπως φαίνεται, ρίχτηκαν μαζί με τα χώματα και τις πέτρες και καθώς κατρακύλησαν έσπασαν οι περισσότερες σε πολλά κομμάτια που διασκορ-

1. Μ. Ανδρόνικος, Έργον 1988, 72 κ.ε., Μ. Ανδρόνικος, Α. Κοτταρίδου, Πρακτικά 1988 (τυπώνεται).

πίστηκαν σε όλο το μήκος του λάκκου. Οι κεφαλές, κατασκευασμένες με μήτρα σε δύο κομμάτια (πρόσωπο - πίσω μέρος κρανίου), είναι κενές στο εσωτερικό, όπου διακρίνονται πολλές λεπτομέρειες σχετικές με την επεξεργασία τους, και ανοιχτές στο λαιμό, στο κάτω μέρος του οποίου υπάρχει οριζόντιο τελείωμα. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου — βλέφαρα, ρουθούνια, ρυτίδες— τονίζονται με τη βοήθεια χάραξης, ενώ τα αυτιά και τα διαδήματα είναι δουλεμένα χωριστά.

Υπάρχουν τέσσερις διαφορετικοί τύποι:

α) Γυναικεία ιδεαλιστική κεφαλή με διάδημα και κυματιστή κόμη που καλύπτει το μέτωπο, χωρίς υποδήλωση μαλλιών στο πίσω μέρος του κρανίου (στον τύπο αυτό ανήκουν οι περισσότερες κεφαλές).

β) Ιδεαλιστική κεφαλή, μάλλον γυναικεία, χωρίς υποδηλωμένη κόμη (τρεις ή τέσσερις κεφαλές).

γ) Ανδρική αγένεια κεφαλή με ρεαλιστικά αποδοσμένο το μήλο του Αδάμ, τα μισάνοιχτα χείλη, το πηγούνι, τις ρυτίδες στο μέτωπο και γύρω από τα μάτια (μία κεφαλή).

δ) Ανδρική αγένεια «γεροντική» κεφαλή με πολλές και βαθιές ρυτίδες, πλαδαρή σάρκα και διπλοσάγονο (μία κεφαλή).

Οι δύο ανδρικές κεφαλές είναι εντελώς φαλακρές και βαμμένες ολόκληρες με ζωηρό κόκκινο χρώμα. Οι γυναικείες κεφαλές είναι αφημένες στο ανοιχτό ωχρορόδινο χρώμα του πηλού, που πλησιάζει αρκετά αυτό του ανθρώπινου δέρματος· τα φρύδια τους ήταν σχεδιασμένα με ανοιχτό γαλάζιο χρώμα, από το οποίο ελάχιστα ίχνη διατηρήθηκαν, και οι ίριδες των ματιών τους με ζωηρό κόκκινο. Φαρδιές πινελιές του ίδιου χρώματος κάλυπταν το πίσω μέρος των παρειών και το πηγούνι. Τα διαδήματα των κεφαλών του πρώτου τύπου κοσμούσαν με διπλό γραπτό μαιάνδρο, κόκκινο και γαλάζιο, ενώ τα μαλλιά τους είχαν βαθύ καστανοκόκκινο χρώμα, που στις περισσότερες έχει σχεδόν σβηστεί.

Η τεχντροπία τους, που παρουσιάζει έντονα ανατολικοϊωνικά χαρακτηριστικά, επιτρέπει μια χρονολόγηση του συνόλου στα τέλη της αρχαϊκής εποχής (γύρω στο 480 π.Χ.). Οι μήτρες τους ήταν πολύ καλής ποιότητας, ωστόσο οι κατασκευαστικές λεπτομέρειες και κάποιες μικροατέλειες στο φινίρισμα της επιφάνειάς τους δίνουν την εντύπωση ότι πρόκειται για έργα που κατασκευάστηκαν μαζικά, μάλλον σε ένα τοπικό εργαστήριο, για να «χρησιμοποιηθούν» σε κάποια τελετουργία (;) σχετική με την ταφή αυτή, μετά το πέρας της οποίας κρίθηκε σωστό να ριχτούν στον ταφικό λάκκο, σαν μια ακόμη νεκρική προσφορά.

Το γεγονός ότι ο λαιμός τους είναι ανοιχτός στο κάτω μέρος επιτρέπει την υπόθεση ότι ήταν προσαρμοσμένα σε ένα ξύλινο στέλεχος-κορμό, που, όπως συχνά μαρτυρείται για τα αρχαϊκά «ξόανα», μπορούμε να το φανταστούμε ντυμένο, ώστε να δίνεται η εντύπωση αγαλμάτων.

Είναι πάρα πολύ δύσκολο να ερμηνευτεί το εντυπωσιακό όσο και μοναδικό αυτό εύρημα², που ως τώρα δε γνωρίζουμε παράλληλά του, ωστόσο θα μπορούσαν να

2. Κεφαλές και κομμάτια πήλινων αγαλμάτων με ξύλινο πυρήνα, κατά τον ανασκαφέα, βρέθηκαν

διατυπωθούν κάποιες σκέψεις προς την κατεύθυνση αυτή. Οι ιδεαλιστικές γυναικείες κεφαλές με το διάδημα, που είναι και οι περισσότερες, φαίνεται να απεικονίζουν μια θεϊκή μορφή, πιθανότατα την ίδια τη Δέσποινα των νεκρών, την Περσεφόνη και, αν αυτό είναι σωστό, τότε η άλλη γυναικεία (;) μορφή θα μπορούσε ίσως να είναι η μητέρα της. Ακόμη πιο αινιγματικές είναι οι δύο ανδρικές μορφές. Ο απροσδόκητος για τα χρόνια αυτά «ρεαλισμός» τους δύσκολα συμβιβάζεται με όσα γνωρίζουμε για την αναπαράσταση γνωστών θεοτήτων, ενώ από την άλλη μεριά η έλλειψη γενειάδας ακόμη και από τον γεροντότερο τείνει να αποκλείσει την ταύτισή τους με θνητούς. Τα βαθυκόκκινα πρόσωπά τους με τις βαθιές ρυτίδες δίνουν περισσότερο την εντύπωση μάσκας και λιγότερο πορτρέτου και νομίζω ότι η πιθανότερη ερμηνεία είναι ότι πρόκειται για δαιμονικές³ φιγούρες που σχετίζονται με τον Κάτω Κόσμο.

Η ταφή ήταν συλημένη. Με μια σήραγγα, που ξεκινούσε από το γειτονικό κιβωτιόσχημο τάφο (ΚΙ), οι τυμβωρύχοι έφτασαν στο ύψος της σαρκοφάγου, τη θέση και τον προσανατολισμό της οποίας φαίνεται ότι γνώριζαν, και αφαίρεσαν όλα τα κτερίσματα αφήνοντας στη θέση του (;), στα ΝΔ της ταφής, μόνον ένα μικρό πήλινο ειδώλιο ιθυφαλλικού σατύρου ανατολικοϊωνικού (σαμιώτικου) τύπου. Θραύσματα ενός άλλου παρόμοιου ειδωλίου, ενός περιστεριού, μερικών πήλινων γυναικείων προτομών και μερικών χάλκινων ομφαλωτών φιαλών βρέθηκαν μέσα στα διαταραγμένα από τους τυμβωρύχους χώματα, μαζί με κομμάτια χρυσών αλυσίδων, ελασμάτων και μια χρυσή ψήφο περιδεραίου, όμοιου με εκείνο που φορούσε η νεκρή του ασύλητου λακκοειδούς ΛΙΙ (1988)⁴, που βεβαιώνουν ότι και εδώ η ταφή ήταν γυναικεία.

Με τον ίδιο τρόπο είχε συληθεί και ο άλλος λακκοειδής τάφος (ΛΙΥ) που βρισκόταν στα ΝΔ του προηγούμενου, στην περίπτωση μάλιστα αυτή η σήραγγα των τυμβωρύχων, που ξεκινούσε επίσης από τον κιβωτιόσχημο ΚΙ, δεν είχε γεμίσει εντελώς με χώμα. Ο τάφος αυτός είναι λίγο νεότερος και δεν παρουσιάζει τις ιδιορρυθμίες του προηγούμενου. Ακριβώς όπως στην περίπτωση του παλιότερου ΛΙΙ, η θέση του ευρύχωρου λάκκου σημειωνόταν μόνο με ένα μικρό σωρό λευκές κροκάλες και το γέμισμά του αποτελούνταν μόνο από κοκκινόχρωμα, χαλίκια και μεγάλους αργούς λίθους. Η ξύλινη σαρκοφάγος, ίχνη της οποίας σώθηκαν και επιτρέπουν να υπολογιστούν οι διαστάσεις της (μήκος περίπου 3 μ. και πλάτος 1,60 μ.), είχε απλά τοποθετηθεί στον πυθμένα του λάκκου χωρίς να προηγηθεί καμιά προετοιμασία του εδάφους και στα δυτικά της διαπιστώθηκε η ύπαρξη αναβαθμού, όπως στο λακκοειδή ΛΙΙ (1988), επάνω στον οποίο βρέθηκαν ένας σιδερένιος τρίποδας με ένα χάλκινο λέβητα και μια χάλκινη λεκανίδα, που διατηρούνταν σε πολύ καλή κατάσταση⁵.

σε τύμβο του τέλους του 4ου αι. π.Χ. στη Σαλαμίνα της Κύπρου, V. Karagiorgis, Excavations in the Necropolis of Salamis III (1974) 191 κ.ε., πίν. L-P, εικ. CCV-CCXVII.

3. Πρβλ. τις ρυτίδες στα πρόσωπα των κενταύρων από το δυτικό αέτωμα του ναού του Διός της Ολυμπίας και των μετοπών του Παρθενώνα.

4. Βλ. Ανδρόνικος, ό.π. εικ. 64.

5. Η τοποθέτηση σιδερένιου τρίποδα και χάλκινου λέβητα έξω από τη σαρκοφάγο, κοντά στο δυτικό άκρο της, παρατηρείται και στους τρεις λακκοειδείς τάφους (ΛΙΙ, ΛΙΙΙ, ΛΙΥ) που ανασκάφθηκαν συστηματικά ως τώρα. Ίσως πρόκειται για έθιμο.

Το δυτικό τμήμα της ταφής δεν είχε διαταραχτεί και έτσι βρέθηκαν στη θέση τους τα ολόχρυσα καττύματα της νεκρής, που ήταν θαμμένη με το κεφάλι προς την ανατολή και μαζί τους μερικές χάλκινες ομφαλωτές φιάλες και καναδυό μικρές πήλινες γυναικείες προτομές. Ανάλογες προτομές, μπρούντζινες φιάλες και ένα γυάλινο «φοινικικό» μυροδοχείο βρέθηκαν στη θέση τους και στο ανατολικό άκρο της σαρκοφάγου. Στο επίπεδο της ταφής βρέθηκαν επίσης κομμάτια από πλατιά χρυσή ταινία με έκτυπο πολλαπλό πλοχμό και αρκετά χρυσά δισκάκια με έκτυπα γοργόνεια και ρόδακες που μάλλον διακοσμούσαν το ένδυμα της νεκρής.

Ένα χρυσό ωσειδές περιάπτο και πολλές κεχριμπαρένιες ψήφοι περιδεραιίου που βρέθηκαν τόσο στο επίπεδο της σαρκοφάγου, όσο και στη σήραγγα, αλλά και στις επιχώσεις του κιβωτιόσχημου τάφου ΚΙ, όπου κατάληγε η τελευταία, βεβαιώνουν ότι ο τάφος ανήκε σε γυναίκα. Το μέγεθος και η μορφή των ψήφων που είναι ολόγλυφες ποικίλλει· μερικές είναι απλοί κύλινδροι ή τρίγωνα, οι περισσότερες όμως παριστάνουν σχηματοποιημένα κεφάλια φιδιών, ανθρώπινες μορφές (διακρίνονται παραπάνω από ένας τύποι), κεφάλια γρυπών, χίμαιρας και άλλα δυσερμήνευτα αντικείμενα. Το μοναδικό αυτό αντικείμενο που είναι κατασκευασμένο από κεχριμπάρι Βαλτικής⁶ δεν μοιάζει να είναι προϊόν ελληνικού εργαστηρίου και δεν έχει προσδιοριστεί ακόμη ο τύπος που έγινε η επεξεργασία του⁷.

Τη χρονολόγηση της ταφής αυτής στη δεκαετία 470/60 π.Χ. στηρίζει μια ερυθρόμορφη αττική πελίκη, που βρέθηκε σπασμένη σε πολλά κομμάτια στα διαταραγμένα από τη σύληση χώματα, δίπλα στη σαρκοφάγο. Το αγγείο έχει ζωγραφιστεί από τον Ερμώνακτα και, όπως φαίνεται, ανήκει στην πρώιμη περίοδο της δραστηριότητας του αγγειογράφου⁸. Στην κύρια όψη του ο Ποσειδώνας με την τρίαινα στο χέρι καταδιώκει μια νεαρή πλουσιοντυμένη γυναίκα που τρέχει προς τα αριστερά, ενώ στην άλλη πλευρά μια άλλη γυναικεία μορφή κατευθύνεται με τα χέρια απλωμένα προς ένα γέρο βασιλιά που στέκεται ήρεμος με το σκήπτρο στο χέρι, τυλιγμένος στο ιμάτιό του. Αν η κοπέλα που κυνηγά ο θεός είναι η Αίθρα, πράγμα καθόλου απίθανο, ερμηνεύεται ικανοποιητικά και η άλλη παράσταση: ο ηλικιωμένος μονάρχης δεν είναι άλλος από το γέρο βασιλιά της Τροιζήνας, τον Πιπθέα, που μαθαίνει την καλή είδηση για την τύχη της κόρης του. Ο έρωτας⁹ του θεού της θάλασσας και της Αίθρας, καρπός του οποίου ήταν ο Θησέας, ο κατεξοχήν ήρωας της αθηναϊκής δημοκρατίας, είναι ένα θέμα καθόλου αταίριαστο για ένα αττικό αγγείο, την εποχή μάλιστα αυτή που ο Θησέας τείνει να γίνει η πιο δημοφιλής μορφή του αττικού Κεραμεικού.

Οι άλλοι δύο τάφοι που ερευνήθηκαν φέτος είναι κιβωτιόσχημοι και λίγο νεότεροι από τους λακκοειδείς.

6. Σύμφωνα με την ανάλυση των χημικών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης Μ. Κεσίσογλου και Ε. Μήτσου.

7. Ακόμη δεν έχει ολοκληρωθεί η συντήρηση του ευρήματος.

8. Για τη χρονολόγηση του Ερμώνακτος βλ. Η. Ε. Langenfass, Hermonax. Untersuchungen zur Chronologie (1972) C. Isler - Kerényi, AntK 27, 1984, 154 κ.ε.

9. Στο συνηθισμένο για τα χρόνια αυτά σχήμα της καταδίωξης.

Ο μικρότερος (εξωτερικές διαστάσεις $3,04 \times 2,25$ και βάθος $1,45$ μ.) βρίσκεται στα δυτικά του ΛΙΙΙ και είναι κατασκευασμένος από καλοαρμοσμένους πώρινους γωνιόλιθους. Ο τάφος που εσωτερικά δεν ήταν επιχρισμένος με κονίαμα καλυπτόταν από ογκώδεις πωρόλιθους. Στο δάπεδό του υπάρχουν τέσσερις βαθιές κυλινδρικές οπές (βάθος $0,30$, διάμετρος $0,10$ μ.) που μάλλον χρησίμευαν για τη στερέωση κλίνης, από την οποία δε σώθηκαν καθόλου ίχνη. Σε μία από αυτές βρέθηκαν δεκαπέντε χρυσά δισκάρια με έκτυπους ρόδες και αστερίσκους και δύο δυσερμήνευτα κωνικά αντικείμενα, κατασκευασμένα από ισχυρό χρυσό έλασμα, ανοιχτά στο κάτω μέρος με μικρές χρυσές χάντρες στην κορυφή. Ο θησαυρός αυτός που ξέφυγε την προσοχή των τυμβωρύχων μαρτυρεί ότι και αυτή η ταφή, όπως και οι γειτονικές της, ήταν ιδιαίτερα πλούσια κτερισμένη. Στην επίχωση του τάφου βρέθηκαν μερικά όστρακα αττικής ερυθρόμορφης στάμνου με παράσταση λατρευτικής σκηνής. Το αγγείο αυτό, που έχει πολύ κακοπάθει, βοηθά να χρονολογήσουμε το σύνολο στα μέσα του 5ου αι. π.Χ., με την προϋπόθεση ότι προέρχεται από τον τάφο αυτό και δεν έπεσε εκεί μετά τη σύληση.

Ένας ακτέριστος καλυβίτης που βρέθηκε επάνω στο νότιο τοίχο του κιβωτιόσχημου Κ2, από τον οποίο έλειπε ένα μέρος του τελευταίου δόμου, δείχνει, όπως και οι ρωμαϊκοί κιβωτιόσχημοι που βρέθηκαν σχεδόν επάνω στο γειτονικό μακεδονικό «τάφο με το θρόνο», ότι η σημασία των παλιότερων τάφων είχε ξεχαστεί στα ύστερα χρόνια και οι κάτοικοι του οικισμού αγνοούσαν τη θέση τους.

Στα νοτιοανατολικά του Κ2, δίπλα στον ΛΙΙΙ και στον ΛΙΥ βρίσκεται ο άλλος κιβωτιόσχημος τάφος ΚΙ, που είναι μεγαλύτερος (εξωτερικές διαστάσεις $3,40 \times 3,40$ και σωζόμενο βάθος $1,43$ μ.) και περισσότερο φροντισμένος από τον προηγούμενο. Οι πλευρικοί τοίχοι του τάφου είναι κατασκευασμένοι από σχετικά λεπτές (πάχους κατά μέσο όρο $0,30$ μ.) πώρινες πλάκες και εσωτερικά επιχρισμένοι με πολύ καλής ποιότητας λευκή μαρμαροκονία κοσμημένη με μια λεπτή οριζόντια γραπτή ταινία, γαλάζια και κόκκινη. Στρωμένο με πωρόλιθους επιχρισμένους με κονίαμα είναι και το δάπεδό του. Στη βόρεια πλευρά του τάφου, δίπλα στον τοίχο υπάρχει χτιστό πώρινο «πόδιο» ($1,50 \times 0,70$ και ύψος $0,42$ μ.). Ίχνη από την οροφή του μνημείου δε βρέθηκαν· οι σχετικά μεγάλες εσωτερικές διαστάσεις ($2,70 \times 2,67$ μ.) και κυρίως η αρκετά αδύνατη κατασκευή των τοίχων του επιτρέπουν την υπόθεση ότι ίσως η στέγη του ήταν ξύλινη, όμως θα πρέπει να σημειωθεί ότι το μνημείο είχε εν μέρει λιθολογηθεί. Όπως μαρτυρούν ίχνη στη νότια πλευρά του, ήταν ψηλότερο κατά έναν τουλάχιστον δόμο, που έχει απομακρυνθεί, και θα μπορούσε κανείς να σκεφτεί ότι την ίδια τύχη είχαν και οι καλυπτήριοι δοκοί, αν ήταν λίθινοι. Στην περίπτωση που ισχύει αυτό, θα είχαν ενδεχομένως επινοήσει κάποια κατασκευή διαφορετική από τις συνηθισμένες, ώστε το βάρος να φέρεται και από το χώμα.

Και αυτός ο τάφος είχε συληθεί ήδη στα αρχαία χρόνια· οι τυμβωρύχοι μπήκαν από τη νότια πλευρά του και, αφού άρπάξαν το πολύτιμο περιεχόμενό του, άνοιξαν τρυπώντας το βόρειο και το δυτικό τοίχο του δυο σήραγγες, με τις οποίες έφτασαν στις σαρκοφάγους των γειτονικών λακκοειδών. Μέσα στην επίχωση του ΚΙ, που προερχόταν, όπως φαίνεται, από τη σκαφή των τυμβωρύχων, και επάνω στο δάπεδό

του βρέθηκαν πολυάριθμα αντικείμενα, που θεωρήθηκαν άχρηστα ή ξέφυγαν την προσοχή των αρχαίων ληστών. Από τον ΛΙV, που, όπως δείχνει η στρωματογραφία των επιχώσεων του ΚΙ, πρέπει να συλήθηκε πριν τον ΛΙΙΙ, προέρχονται πολλές κεχριμπαρένιες ψήφοι, πήλινες γυναικείες προτομές με αυστηρορυθμικά χαρακτηριστικά και μερικές χάλκινες φιάλες ανάλογες με αυτές που βρέθηκαν in situ μέσα στον ΛΙV. Με τον άλλο λακκοειδή σχετίζονται μερικά θραύσματα πήλινων υστεροαρχαϊκών προτομών, πιθανότατα η χάλκινη χυτή λαβή με μορφή κούρου και ίσως και η χάλκινη κυλινδρική πυξίδα που βρέθηκε δίπλα της. Από τους λακκοειδείς προέρχονται μάλλον και μερικοί σιδερένιοι οβελίοι¹⁰ που βρέθηκαν διασκορπισμένοι στο δάπεδο, ενώ είναι δύσκολο να προσδιοριστεί η αρχική προέλευση ενός μικρού ασημένιου επίχρυσου ραβδιού, εσωτερικά κοίλου με κινητά πώματα στα άκρα.

Στον κιβωτιόσχημο ΚΙ που είναι προφανώς αρκετά νεότερος και μπορεί να χρονολογηθεί στην τελευταία εικοσαετία του 5ου αι. π.Χ. ανήκουν οι δέκα αττικές λευκές λήκυθοι, μερικές από τις οποίες έχουν ζωγραφιστεί από τον «ζ. των Γυναικών» και άλλες από αγγειογράφους του κύκλου του¹¹, μία ερυθρόμορφη αρυβαλλοειδής λήκυθος του κύκλου του «ζ. του Μειδία» με παράσταση σκηνής γυναικωνίτη, ένας ερυθρόμορφος ασκός με παράσταση γρυπών, ένας παναθηναϊκός αμφορέας, ένας αμφορίσκος, ένα αλάβαστρο, τρεις μαρμάρινες λήκυθοι, μια μαρμάρινη πλημοχόη με πόδι και πώμα και δύο αβγά στρουθοκαμήλου, από τα οποία το ένα σωζόταν σχεδόν ακέραιο. Μαζί με τα λίγα θραύσματα χρυσών κοσμημάτων που ξέφυγαν την προσοχή των τυμβωρύχων, τα κτερίσματα αυτά βεβαιώνουν ότι ο κάτοχος και αυτού του τάφου ήταν γυναίκα. Το κρανίο και μερικά από τα οστά της νεκρής βρέθηκαν σκορπισμένα στο πάτωμα. Και εδώ, όπως και στις παλιότερες ταφές, πρόκειται για ενταφιασμό και όχι καύση και είναι πολύ πιθανό μερικά κομμάτια ελεφαντοστέινων κυματίων, φύλλων ανθεμίων και άλλων δικκοσμητικών στοιχείων να προέρχονται από τη διακόσμηση της νεκρικής κλίνης, που μάλλον σχετιζόταν με το πόδιο στη βόρεια πλευρά του τάφου.

Αξιοσημείωτη είναι η παρουσία σημαντικού αριθμού αττικών αγγείων και κυρίως των δέκα λευκών ληκύθων, που δεν ήταν συνηθισμένο εξαγωγίμο προϊόν και ίσως σημαίνουν μια ιδιαίτερη σχέση με την Αττική.

Μολονότι συλημένοι και οι τέσσερις τάφοι έδωσαν εντυπωσιακά σε ποσότητα και ποιότητα ευρήματα που δείχνουν ότι και αυτοί δεν υστερούσαν σε πλούτο από τους άλλους δυο λακκοειδείς που ανασκάφτηκαν το 1987 και το 1988 (ΛΙ, ΛΙΙ).

Αν και μικρό σε έκταση το τμήμα του νεκροταφείου του 6ου και 5ου αι. π.Χ. που ερευνήθηκε ως τώρα, επιτρέπει να διατυπώσουμε ήδη κάποιες πρώτες διαπιστώσεις-υποθέσεις, που η συνέχεια της έρευνας θα ενισχύσει ή θα τροποποιήσει:

α) Η τέχνη (ειδώλια, πήλινες κεφαλές) των υστεροαρχαϊκών χρόνων στη μακεδονική πρωτεύουσα παρουσιάζει έντονα ανατολικοϊωνικά χαρακτηριστικά, γεγονός που ερμηνεύεται εύκολα ιστορικά, αφού το κράτος μέχρι το τέλος των

10. Ανάλογοι με αυτούς που βρέθηκαν στο λακκοειδή ΛΙΙ, Ανδρόνικος, ό.π.

11. Beazley, ARV 1371 κ.ε. Πρβλ. και F. Felten, AM 91, 1976, 105 κ.ε.

περσικών πολέμων ως φόρου υποτελής στο Μεγάλο Βασιλέα των Περσών, αποτελούσε τμήμα της ίδιας πολιτικής ενότητας στην οποία ανήκαν και η Ιωνία και τα νησιά.

β) Εντύπωση προξενεί η περιορισμένη παρουσία (κορινθιακά αγγεία ΛΙ, αττικά αγγεία ΛΙ, ΛΙΥ) ή και παντελής έλλειψη κεραμικής από τους τέσσερις υστεροαρχαϊκούς και πρώιμους κλασικούς λακκοειδείς τάφους (ΛΙ, ΛΙΙ, ΛΙΙΙ και ΛΙΥ) σε αντίθεση με την ύπαρξη άφθονων μετάλλινων αντικειμένων (τέσσερις σιδερένιοι τρίποδες, σιδερένιο αμαξάκι, τέσσερις χάλκινοι λέβητες, δύο χάλκινες λεκανίδες, χάλκινη οινόχρη, υδρία, patera, σιδερένιο και χάλκινο εξάλειπτρο, μερικές ντουζίνες χάλκινες φιάλες, ασημένια επίχρυση φιάλη, ασημένια επίχρυση και ολόχρυση καττύματα, πολυπληθή χρυσά ελάσματα, κοσμήματα και άλλα αντικείμενα) που παρατηρήθηκε, παρόλο που μόνον ένας από τους τάφους βρέθηκε άθικτος, γεγονός που μαρτυρεί βέβαια μεγάλο πλούτο και κοινωνικές δομές τέτοιες, που δεν απαγορεύουν την επίδειξή του. Συγχρόνως δείχνει και μια ιδιαίτερη, θα έλεγε κανείς, προτίμηση για μετάλλινα σκεύη και άλλα αντικείμενα που δεν μπορεί παρά να προϋποθέτει μια σχετική εξοικείωση με την μεταλλοτεχνία. Τα ευρήματα αυτά από τη Βεργίνα σε συνδυασμό με τα απειράριθμα προϊόντα της μακριάς μεταλλουργικής παράδοσης της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου, τα αρχαϊκά και πρώιμα κλασικά μετάλλινα αντικείμενα από το νεκροταφείο της Σίνδου και τα λαμπρά πονήματα της τορευτικής του 4ου αι. π.Χ., που άφθονα έδωσε η μακεδονική γη, υπόσχονται να βοηθήσουν σημαντικά στην έρευνα των ζητημάτων των σχετικών με την ύπαρξη και την εξέλιξη της μακεδονικής μεταλλοτεχνίας και τέχνης γενικότερα.

γ) Στο κομμάτι αυτό του νεκροταφείου, που βρίσκεται δίπλα από την πόλη και το χωρίζει από το υπόλοιπο ένα βαθύ ρέμα, αποκαλύφθηκαν τα τελευταία τρία χρόνια επτά τάφοι που βρίσκονται ο ένας δίπλα στον άλλο, καλύπτουν όμως μια χρονική έκταση δύο αιώνων (540-340 π.Χ.). Και οι επτά ήταν πολύ πλούσιοι, ο ένας μάλιστα, ο μακεδονικός «τάφος με το θρόνο», σίγουρα βασιλικός και οπωσδήποτε τουλάχιστον οι έξι από τους επτά ήταν γυναικείοι. Σημαίνει αυτό ότι αυτή η περιοχή του νεκροταφείου ήταν προορισμένη για την ταφή μιας ορισμένης κατηγορίας γυναικών-μελών της ισχυρότερης κοινωνικής τάξης; Στο ερώτημα αυτό μόνο η συνέχεια της έρευνας θα μπορέσει να απαντήσει.

VERGINA 1989 - THE EXCAVATION OF THE CEMETERY

by A. KOTTARIDOU

Four graves of the 5th century B.C. were discovered east from the tomb with the throne, and very close to it. The two earlier ones, ΔΙΙΙ dated about 480 B.C. and ΔΙV dated about 470-60 B.C., are pit-graves, while the later ones, Κ2 dated to the middle of the 5th century and Κ1 to the end of the same century, are cist-graves made of poros stones.

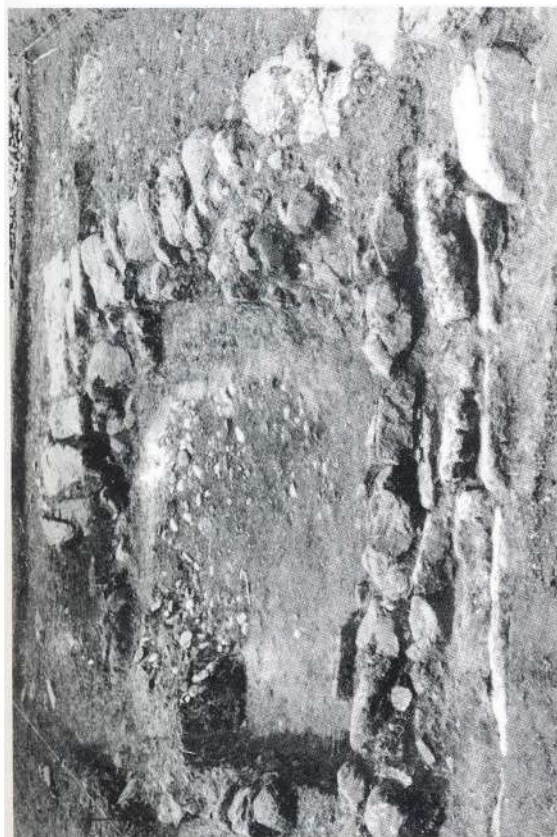
All the graves were found looted, however, the few rich grave goods which survived, metal vessels, clay and stone vases, terracottas, suggest that the deceased were women of high social status.

An interesting group of 25 terracotta-heads in natural size were found in the filling of the earliest grave (ΔΙΙΙ); it is highly probable that they were made in order to be used in a ritualistic practice, related to the specific burial. Most of the heads represent two idealistic female figures, while two of them represent two male «realistic» beardless and wrinkled heads, probably demons of the underworld.

A number of metal vessels, an amber necklace, sheets of gold which decorated the clothes and covered the soles of the sandals of the deceased, and an Attic red-figure pelike painted by Hermonax were found during the excavation of the second pit-grave (ΔΙV).

Finally, an impressive group of ten Attic white lekythoi of the «Painter of the Women» and his group, an aryballoid lekythos of the group of the Meidias painter, a Panathenaic amphora, two ostrich eggs, a marble exaleiptron, two marble lekythoi, many pieces of gold jewellery and metal vessels were found in the larger cist-grave (Κ1). 15 discs decorated with rosettes and stars and two gold conical artefacts were found in the smaller one.

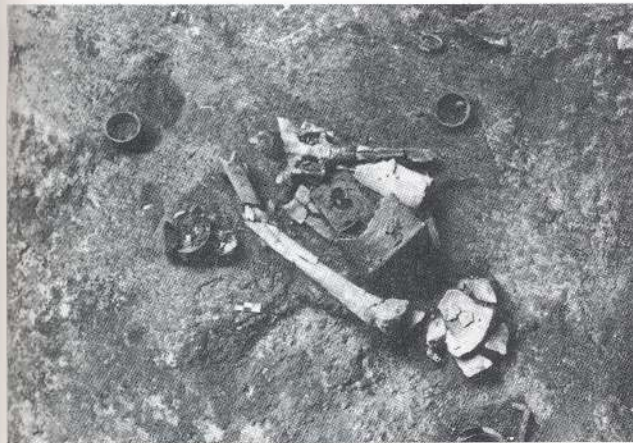
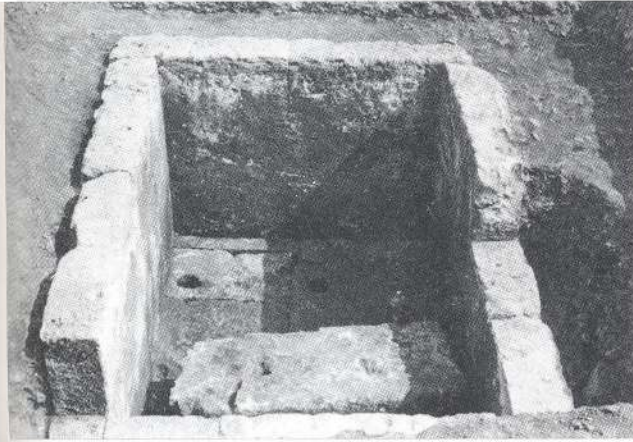
The figurines and the terracotta-heads found in the graves of the first quarter of the 5th century have eastern characteristics and thus imply the close relation of Aigai to Ionia. This relation is further attested by the finds of the earlier burials (ΔΙ dated to 530 B.C. and ΔΙΙ dated to 500 B.C.) which had been discovered in the same area in 1987 and 1988.

1. Βεργίνα. Λακκοειδής ΛΙΙΙ. Περίβολος, 2-4. Λακκοειδής ΛΙΙΙ. Κεφαλές in situ.

5. Λακκοειδής ΔΙΥ. Τρίτοδος και λεκανίδα in situ. 6. Χρυσά καττύματα in situ. 7. Φιάλες και ειδώλιο in situ.
8. Κιβωτιόσχημος Κ2 και καλυβίτης.

9. Κιβωτιόσχημος Κ2, εσωτερικό. 10. Κιβωτιόσχημος Κ1, οι λευκές λήκυθοι. 11. Χάλκινη πυξίδα και λαβή με μορφή κούρου in situ. 12. Θραύσματα μαρμάρινων ληκύθων. 13. Ψήφοι κεχριμπαρένιου περιδεραίου.